

L'IMPERI ROMÀ

ALBERT V. RIBERA

Servei d'Investigació Arqueològica Municipal. Ajuntament de València

INTRODUCCIÓ

El País Valencià al llarg i ample del segle I aC ja estava inserit en el context de la fase final de la República romana i de l'inici de l'Imperi, de manera que qualsevol esdeveniment que hi tinguera lloc era totalment dependent de processos polítics, econòmics o socials de caràcter més general. A més, en tractar-se d'una zona «pacificada» des de l'inici de la conquesta romana al segle II aC, els seus pobladors a penes participaren, sinó com a simples testimonis o víctimes, dels pocs fets rellevants per als historiadors antics, els que tenien a veure amb episodis militars, que sempre tenien la seua raó de ser en enfrontaments d'exèrcits vinguts de fora. Aquesta escassa rellevància històrica, que augmentarà amb la implantació de l'Imperi, i que és una cosa quasi general a tota Hispània, se supleix amb el recurs a altres fonts d'informació, especialment l'arqueologia i els seus acompanyants més valuosos per a aquesta època, l'epigrafia i la numismàtica.

Des del final de les guerres civils sertorianes (82-72 aC) se'n coneix molt poca informació històrica. Les destruccions d'aquest episodi bèl·lic afectaren *Valentia*, *Sucro*, *Lauro* o *Danium*, segons narren els autors antics, però el seu efecte negatiu, manifestat en l'arrasament i en el càstig de les ciutats, va ser molt més estès, com testimonien les excavacions a *Kelin* (Caudete de las Fuentes) o a Torre de la Sal (Ribera de Cabanes). La condició de *Danium* com a ciutat estipendiària, categoria gens envejable puix significava que havia de pagar un tribut (*stipendium*) a Roma, degué ser un càstig per la seua participació a favor del vençut Sertori.

Encara hi ha menys informació del conflicte civil romà que enfrontà Cèsar i Pompeu, del qual, per al nostre territori, els historiadors només esmenten el pas de Cèsar per *Saguntum* de camí cap a Andalusia, on, junt amb la vall de l'Ebre, tingueren lloc els combats més acarnissats. En relació amb aquests conflictes cal posar el tresor de quasi 1.000 denaris trobat a Lliria el 1806 i que degué ser ocultat poc després del 44 aC, la qual cosa coincideix plenament amb aquest moment d'inseguretat. El buit provocat per la destrucció de la itàlica *Valentia* degué ser ocupat per *Saguntum*, que es convertiria en el principal nucli urbà de la zona. De l'altra ciutat important, *Saetabis*, només en sabem a través de les seues monedes, que ara comencen a usar l'alfabet llatí al costat de l'ibèric.

L'ÈPOCA D'AUGUST: LES JERARQUIES URBANES

El llarg regnat del primer emperador romà és un període de pau en l'àmbit mediterrani, precedit per la conclusió definitiva dels conflictes civils i la conquesta d'Egipte. Des d'aquest moment, les guerres tindran lloc en les llunyanes fronteres del Rin i del Danubi o en els deserts d'Àfrica i de Síria. A Hispània encara s'hagué de sotmetre els últims reductes en les muntanyes cantàbriques, però en el plàcid Mediterrani la situació era ben distinta i les preocupacions i les prioritats de l'emperador eren d'un altre ordre. Hom era conscient de la caòtica situació heretada de la caduca República i dels estralls causats per les guerres civils i les seues seqüeles, com la desmobilització dels grans exèrcits reclutats i la necessitat d'organitzar i reconstruir no sols la malmenada i superpoblada Itàlia, sinó les ja nombroses províncies.

Com ja hem avançat, el que exposarem per a la zona valenciana sempre serà el reflex particular d'una situació general a l'àmbit de l'Imperi. La plasmació d'aquest nou estat de coses tingué el seu reflex més immediat en les ciutats, que, d'una manera o d'una altra, es van convertir en el suport del sistema a tots els nivells, des de l'econòmic fins a l'administratiu. Des de Roma es va fer veure a les altres urbs que eren com clons seus a una escala reduïda i que havien de funcionar com a menudes Romes, especialment les noves colònies de ciutadans romans. Cal tenir en compte que la societat romana estava molt jerarquitzada, però que també ho estaven les ciutats, cada una de les quals tenia el seu status diferencial, des de les esmentades colònies romanes, al cim, fins a les estipendiàries, en la seua base, que eren les que havien oferit resistència activa a la conquesta, passant per un ampli repertori de categories intermèdies: municipis romans, colònies de dret llatí, ciutats federades...

Vista de Sagunt, València. [Arxiu SIP].

El municipi saguntí, que representa la continuïtat de la ciutat ibèrica, en contraposició a les noves fundacions colonials, va assolir un notable i prematur desenvolupament urbà des dels mateixos inicis de l'Imperi romà, però a partir de les darreries del segle III va experimentar un llarg declivi, de manera que en època medieval va arribar a perdre el seu antic nom.

Aquesta jerarquització urbana no va ser cap invent d'August, sinó que era una herència del llarg procés de l'expansió de Roma, que s'havia basat no sols en la submissió dels enemics sinó també en la seua assimilació a través de la integració gradual de les seues ciutats (i els seus ciutadans) en l'esquema romà i en la instal·lació de colònies romanes i dels seus aliats en els territoris sotmesos. Com no podia ser d'altra manera, el País Valencià es va veure afectat per aquest procés de conquesta i assimilació basat en el control de les ciutats. Si durant la conquesta, al segle II aC, unes van ser destruïdes, *Edeta*, unes altres creades, *Valentia*, i altres van ser aliades, *Saguntum*, amb l'adveniment de l'Imperi assistim a la repetició de l'esquema, encara que aquesta política de reurbanització d'August es pot considerar com la culminació i l'apogeu d'aquest llarg procés, que va suposar que en unes poques dècades es crearen una bona quantitat de noves colònies al llarg de tot l'Imperi i es procedira a la regularització, bàsicament la municipalització, de moltes de les ciutats existents. En èpoques posteriors se seguí encara amb aquest esquema, encara que mai no tornà a aconseguir les proporcions d'aquest període.

Ja entrant en l'àrea valenciana, el millor exponent dels nous temps és l'antiga ciutat ibèrica de *Saguntum*, fidel aliada de Roma des del segle III aC. Com era habitual, per aquest motiu sempre va ser privilegiada. Se suposa que des d'un principi seria una ciutat federada fins que en un moment indeterminat de mitjan segle I aC es convertí en municipi romà, un dels primers d'Hispania. Recentment, a través d'una nova lectura d'una moneda, s'ha plantejat que al segle I aC adquirí el rang de colònia llatina abans de convertir-se en municipi, amb la qual cosa tindríem un exemple hispànic del que era habitual a Itàlia en aquesta mateixa època, que les antigues colònies llatines es convertiren en municipis romans, amb la qual cosa els seus habitants passaven a ser ciutadans romans.

L'arqueologia i la rica epigrafia saguntina ens mostra que al llarg del regnat d'August la ciutat desenrotllà una intensa activitat constructiva pública com a conseqüència de l'adquisició del rang municipal, canvi jurídic al qual ineludiblement seguia una profunda renovació urbanística. O el que és el mateix, quan una ciutat es convertia jurídicament en romana adquiria el que s'anomenava la *civitas* i tot seguit procedia a donar-se la imatge i l'aspecte d'una *urbs* veritablement romana. Aquesta mutació en la categoria urbana està en la base de la major part dels grans projectes de les ciutats de l'Imperi.

Anell d'or procedent de Lliria. Època imperial. [Museu de Prehistòria de València].

Semis de Tiberi encunyat a Ilici. [Museu de Prehistòria de València].

La creació de la colònia d'Ilici en l'època d'August va comportar l'arribada de llicenciats romans de les legions, que van contribuir a desenvolupar la romanització en la zona valenciana meridional.

Reconstrucció infogràfica de Lucentum i el seu entorn cap al canvi d'Èra. [Arxiu MARQ].

El municipi de *Lucentum* va ser un petit enclavament marítim situat entre el mar i un llac, l'Albufereta, hui desaparegut. Va tenir poca importància en època romana i en el segle III ja s'havia abandonat. Hui se'n poden visitar les restes, recentment obertes al públic.

En el territori valencià també s'instal·là una colònia romana, la *Colonia Iulia Ilici Augusta*. Encara que l'espai triat estava ocupat per un important i antic nucli urbà ibèric, en aquest temps i lloc el que succeí va ser la instal·lació de colons procedents de dues legions, que hi dugueren el rang colonial, convertint-se així en la ciutat de major categoria. No hi ha informació sobre el que va passar amb els pobladors indígenes, però el més probable és que a la majoria se li llevara les terres, com era habitual en aquests casos, fins i tot en les colònies que es crearen en la mateixa Itàlia. L'arqueologia i l'epigrafia il·licitana no han sigut encara molt explícites pel que fa a la fundació colonial, però les encunyacions monetàries, amb els seus estendards legionaris, no poden ser més reveladores al respecte. També representen un temple de Juno, que podria ser un dels dos testimoniats en excavacions recents en la zona del fòrum.

El procés de reorganització urbana afectà també altres ciutats del territori valencià. Unes, com *Edeta*, *Saetabis* i *Lucentum*, es convertiren en municipis de dret llatí, encara que en disposem de menys informació. *Edeta* encara està per ubicar amb exactitud malgrat la intensa activitat arqueològica i les espectaculars troballes efectuades. La mateixa cosa succeeix amb *Saetabis*, famosa per la seua artesanía de lli, i l'ampli repertori epigràfic de la qual s'inicia ja el 6 aC amb una dedicació a Gai Cèsar, fill adoptiu d'August. Només molt recentment ha aparegut un edifici públic d'època romana, un probable nimfeu, que devia estar en la perifèria. En els últims anys s'ha comprovat l'àmplia difusió dels seus marbres de Buixcarró. Se suposa que la ciutat ibèrica i romana es trobaria en la vessant superior del castell. Millor conegut és el menut municipi augusteu de *Lucentum*, que tan sols ocupava 4'5 has, i que s'assentava sobre un anterior nucli urbà de probable origen púnic. El seu fòrum i les seues termes revelen que en l'època d'August la ciutat va ser restaurada, això sí, a l'escala d'una ciutat menuda com aquesta. No es pot assegurar que el municipi de *Dianium* es remunte a aquesta etapa, encara que la seua condició de ciutat estipendiària en la primera meitat del segle I dC semblaria entrar en contradicció amb aquesta possibilitat.

Valentia entre el 10 aC i el 10 dC comença a donar alguns modestos però clars indicis del seu renaiement, encara que durant aquest període només es pot parlar d'una mena de reocupació. D'aquesta etapa es coneix un gran mosaic d'*opus signium* en una zona probablement pública al nord del fòrum. Va ser unes dècades més tard quan començà a recuperar la forma urbana amb tota la seua esplendor.

Junt amb aquestes ciutats que s'anaven organitzant dins de l'esquema romà, cal cridar l'atenció sobre altres assentaments menors dependents d'aquelles, que es crearen o desenrotllaren amb major intensitat en aquesta època. Ens referim als ports que cada vegada anem coneixent millor, especialment el Grau Vell de Sagunt i el *Portus Ilicitanus*, l'actual Santa Pola. Però n'hi havia més, com l'èfimer de la Torre d'Onda, a Borriana, que no passa del segle I aC, el *Portus Sucrone*, a Cullera, en la desembocadura del Xúquer, esmentat per autors tardans, o el de tipus fluvial recentment descobert a *Valentia* vora el Túria. *Dianium* i *Lucentum*, per la seua ubicació vora mar, eren ciutats portuàries.

LA DINASTIA JULI-CLÀUDIA: ELS ÚLTIMS CALIUS IBÈRICS

El procés iniciat en el regnat d'August s'anà desenrotllant amb els seus successors. Les ciutats van anar adquirint gradualment i en la mesura de les seues possibilitats l'aspecte d'autèntiques urbs romanes. Quin millor exemple que el teatre de *Saguntum* per a il·lustrar-ho. Amb el seu recent fòrum monumental terrassat i aquest nou gran edifici, el municipi saguntí va ser el nucli urbà més important d'aquesta època.

En un dels pocs textos coetanis que coneixem, la descripció geogràfica del gadità Pomponi Mela, trobem que les ciutats més conegudes del nostre territori eren *Saguntum* i *Valentia*, encara que la seua menció cal veure-la més com un reflex del seu passat històric que del seu present esplendorós, que en el cas del municipi també, però en el de l'antiga fundació itàlica no tradueix la seua precària situació en aqueixos moments. Tot i que *Valentia* s'anà recuperant, la nombrosa evidència arqueològica només ens permet pensar en una modesta reurbanització que té els seus elements més representatius fora de l'antic recinte republicà: les termes d'època de Tiberi del carrer Cabillers i l'edifici públic de l'excavació Banys de l'Almirall. Topografia que indica l'inici de l'expansió de l'àrea urbana cap al sud-est, signe evident de vitalitat, que no es detecta en l'antiga àrea central, on només al final d'aquest període, i especialment en el Flavi, comença una gran reforma urbana que deu coincidir amb la creació de la colònia romana, episodi que tingué lloc en un moment indeterminat de la segona meitat del segle I dC.

Poc es pot dir d'altres ciutats romanes. A *Ilici* es coneixen algunes termes, que anirien completant els equipaments d'aquesta colònia. Per a aquest període, els geògrafs antics esmenten també les ciutats de *Sucro* (¿Albalat de la Ribera?) i *Allone* (¿la Vila Joiosa?).

Els efectes de l'anomenada romanització no afectaren només els centres urbans, sinó que es van fer àmpliament extensius al món rural. Encara que són poques les vil·les que es coneixen amb algun detall, ja es comença a constatar el gran desenrotllament que en algunes zones pròximes a la costa assoliren les explotacions intensives destinades al comerç exterior, que tenen la seua millor expressió en les terrisseries d'àmfores per a envasar aquests productes, principalment el vi i, en menor mesura, l'oli. Aquestes instal·lacions quasi industrials indiquen l'alt grau d'implantació de l'economia de tipus romà i la interacció del territori valencià en el circuit comercial que abraçava bona part de l'Imperi. Aquestes terrisseries es coneixen del nord al sud del País Valencià, a Cervera del Maestrat, *Saguntum*, Catarroja, Oliva i Dénia, normalment no molt allunyades d'alguna ciutat, que a més de centre consumidor, seria el lloc on es centralitzaria la producció i des d'on s'embarcaria a l'exterior. El primer cas esmentat estaria vinculat amb *Dertosa* (Tortosa), al territori de la qual pertanyia la major part de l'actual província de Castelló.

Un altre dels millors indicis que testimonien el canvi en els costums el trobem en la vaixel·la d'ús quotidià, que per a aquest moment ja ha adoptat quasi en la seua totalitat els tipus romans. La tradicional decoració pintada en roig, de profundes arrels indígenes, encara hi va subsistir durant algun

Valentia en època imperial.

Les troballes dels últims vint anys han permés una vertadera revolució en el coneixement urbanístic de l'antiga Valentia, que s'ha convertit en la ciutat romana millor coneguda.

El santuari d'Edeta. [Fot. Museu Arqueològic de Lliria].

Les excavacions dels últims anys han ofert el descobriment d'un dels conjunts arquitectònics més monumentals de tota Hispània, format per un santuari associat a un complex termal de grans dimensions.

temps, però fins i tot aquestes últimes ceràmiques decorades que podríem anomenar de tradició ibèrica, ja es feien amb formes típicament romanes. Una cosa pareguda s'esdevé amb l'ús de l'alfabet ibèric, proscrit de les monedes ja a mitjan segle I aC; encara es troben signes ibers en alguns grafitis sobre ceràmiques aretines de l'època d'August i Tiberi, però posteriorment ja desapareixen, substituïts per l'omnipresent llatí.

La primera meitat del segle I dC també va veure el final de les seques de les ciutats provincials, la qual cosa s'emmarca en un procés general a tot el Mediterrani Occidental, que va veure desaparèixer les en altre temps abundants encunyacions monetàries locals, substituïdes per les monedes emeses a Roma. En l'àmbit valencià, *Saguntum* encara va encunyar en època de Tiberi i *Ilici* també tancà el seu taller al final d'aquest mateix regnat. En la resta d'Hispania, poc després, en l'època de Claudi, també deixaren de funcionar les poques seques que encara perduraven.

L'ÈPOCA FLÀVIA: ES COMPLETA L'ESQUEMA

En els trenta anys en què estigué en el poder aquesta família d'arrels itàliques es van produir canvis profunds en l'organització de la província hispana, especialment tinguda en compte en ser-li concedida el *ius latii*, la qual cosa significava que els hispans ascendien globalment en la seua categoria dins de l'Imperi i que les elits urbanes podien accedir amb relativa facilitat a l'anhelada ciutadania romana. Açò significà un nou impuls per a completar l'entramat urbà del territori, que era sobre el que descansava el sistema administratiu i fiscal de l'Imperi. En el territori valencià, com en molts altres llocs d'Hispania, van sorgir nous municipis els nous ciutadans dels quals es van adscriure a la tribu Quirina, la dels Flavis. Però ja no n'eren grans i antigues ciutats les beneficiàries, com la *Saguntum* o la *Saetabis* de l'època d'August, sinó que ara es tracta de nuclis menuts que serveixen per a aglutinar territoris que encara no estarien molt integrats, com la *Lesera* de l'extrem nord-oest de la província de Castelló, en la muntanyenca comarca dels Ports de Morella, situada en el mateix lloc en altura que un anterior jaciment ibèric i que a penes arribà a les sis hectàrees. Un altre nou municipi, *Alonis*, estaria en la rodalia o sota la Vila Joiosa, on ha aparegut una inscripció d'un magistrat adscrit a la tribu Quirina i altres que esmenten un *macellum* (mercat), a més de diverses funeràries. Aquesta ciutat ompliria el buit entre *Dianium*, que també degué convertir-se en municipi en aquest moment, i *Lucentum*.

Però al costat d'aquestes noves ciutats que s'integren en l'organització territorial, crida l'atenció el gran desenrotllament que ara assoleixen dues ciutats interiors: *Edeta* i *Valentia*. Dels inicis del municipi edetà en l'època d'August poc es pot dir, però les troballes arqueològiques de l'última dècada certifiquen l'esplendorós moment que suposà l'etapa Flàvia, on la confluència d'arqueologia i epigrafia permeten entendre l'especial evolució del seu urbanisme monumental. El gran complex que s'ha excavat al nord de la Lliria actual és una de les millors mostres de l'arquitectura romana hispànica. Està format per unes enormes i molt ben conservades termes del final del segle I dC, situades al costat d'un temple menut que s'ha relacionat amb una mena de santuari oracular, que deu ser anterior, i que cal considerar com un lloc sagrat que donà peu a la construcció d'aquest gran complex al seu voltant. Cal veure la mà i els diners de l'edetà Corneli Nigrí, que sembla que estigué a punt de ser emperador en lloc de Trajà, darrere de l'edificació d'aquesta gran obra. Malgrat les excavacions recents i les abundants troballes, encara no es coneix la ubicació i les dimensions exactes de l'edifici edetà. La inscripció més antiga que s'hi ha trobat és del regnat de Vespasià.

Per aquesta mateixa època, o un poc abans, *Valentia* havia aconseguit la categoria de colònia, per la qual cosa, junt amb *Ilici*, era la ciutat del territori valencià de més alt rang jurídic. Aquesta nova condició coincideix amb una àmplia renovació de l'organisme públic i amb l'expansió cap al sud-est, que duplica amb escreix l'extensió de l'anterior urbs republicana. De la zona del fòrum es coneix el

Nimfeu de Saetabis. Vista frontal de les exedres. [Fot. F. Blay-F. Molina].

A pesar de les contínues excavacions, l'arqueologia de la Xàtiva romana ha estat molt parca. Mereix destacar-se la molt recent aparició de part d'un nimfeu, del qual cal ressaltar l'ús d'una tècnica constructiva típica de Roma i poc usada a Hispània.

seu pòrtic oriental, la cúria, la basílica, un mercat i altres edificis annexos, com també un nimfeu situat un poc més cap a l'est i que s'alçà sobre l'antic santuari republicà i vora la Via Augusta. No ha de ser casualitat que la inscripció imperial més antiga que s'hi coneix siga una dedicada a Flavi Titus, la qual cosa contrasta, per exemple, amb l'ampli repertori juli-claudi de la propera *Saguntum*.

EL SEGLE II. L'APOGEU

Al llarg d'aquesta centúria, coincidint amb l'ascens de la dinastia Antonina, la primera d'origen provincial, concretament hispànica, l'Imperi arribà a la seua màxima extensió exterior i al seu ple desenrotllament interior amb la consolidació i la vitalitat de l'organització urbana i territorial. La major prova d'açò la tenim en la construcció d'edificis públics tan grans i costosos com els circs dedicats a les carreres de carros de cavalls. Per les seues mateixes dimensions eren una cosa que es podien permetre molt poques ciutats. De fet, a Hispània, a més dels instal·lats en les tres capitals provincials, *Tarraco*, *Emerita* i *Corduba*, se'n coneixen molt pocs i bastant allunyats entre si: *Olisipo*, *Mirobriga*, *Toletum*, *Calagurris*. No deixa de resultar un tant peculiar, doncs, que en el territori valencià se n'hagen localitzat dos molt propers entre si, *Valentia* i *Saguntum*, i construïts per la mateixa època, a mitjan segle II dC. Darrere d'aquesta inusual ostentació edilícia, que suposava alçar aquests recintes de 350 metres de llarg per 70 d'ample, amb parets de 5 metres de grossària, devia haver-hi una certa rivalitat entre les dues ciutats veïnes per superar o emular en magnificència l'altra. Del segle II dC és la llista de ciutats de l'Imperi elaborada pel geògraf egipci Ptolomeu, que, al costat de les ja conegudes, ens permet saber de l'existència a la Contestània d'una desconeguda, *Saitabicula*, que pel seu nom no deuria estar allunyada de *Saetabis*. També esmenta *Alonae* i *Iaspis*, topònim aquest últim que també apareix en els itineraris de carreteres i que deu estar al Castillo del Río, a Asp. La identificació, gràcies a l'epigrafia, de *Lesera* amb el jaciment de la Moleta dels Frares de Forcall, permet situar un altre dels topònims citats per Ptol-

Vista aèria de l'hemicle del circ de Valentia. Segle II. [Arxiu SIAM].

La pràctica sistemàtica i coordinada de l'arqueologia urbana va permetre, a partir de les troballes disperses de nou excavacions, proposar i demostrar l'existència d'un circ de 350 m de llargària a Valentia. Per les seues dimensions i tècnica constructiva, és del tot semblant al que va existir a Saguntum.

meu, *Bisgargis*, a Aragó i no al nord del País Valencià com s'havia fet anteriorment. Precisament l'epigrafia ha permès suposar que a Jèrica degué existir una altra ciutat romana, donada l'anòmala gran quantitat d'inscripcions, 27, que es coneixen d'aquesta localitat, que supera en nombre les que han aparegut en altres urbs millor conegudes. En destaca una que fa esment de la construcció d'un arc que costà 40.000 sestercis. Tanmateix, faria falta la confirmació arqueològica i, per descomptat, conèixer el nom que tindria.

Les residències privades destaquen en aquest període més que en cap altre, tant a Valentia com a Saguntum o Ilici, d'on procedeixen luxoses cases decorades amb mosaics i pintures murals.

Però aquesta bonança urbana no seria del tot general, perquè ara comencen a insinuar-se els primers indicis que algunes ciutats no poden competir amb les seues veïnes i comença a haver-hi signes de decadència urbana. El cas més notori és el de Lucentum. Aquesta urbs portuària menuda degué veure's superada per la seua veïna Ilici, el millor port de la qual superaria el més exposat d'aquest sempre menut municipi, que a partir del final del segle II dC dona inequívocues mostres de deteriorament.

Al final del segle II dC, i després de quasi dos segles de *Pax Romana*, Hispània tornà a ser escenari d'esdeveniments bèl·lics. Els primers tingueren lloc a la Bètica, durant el regnat de Marc Aureli, quan bandes de moros travessaren l'Estret i saquejaren algunes ciutats andaluses. Encara que aquestes incursions no sembla que afectaren les terres valencianes, un ciutadà d'*Edeta*, enrolat en l'exèrcit, morí en aquest conflicte, el *Bello Maurico*, com en deixa constància la seua inscripció funerària trobada a Lliria. Un altre episodi bèl·lic d'aquesta època també afectà Hispània durant la guerra civil que seguí l'enderrocament de Còmmode, el dolent de la pel·lícula *Gladiator*. Bastants hispans donaren suport a Clodi Albí front a Septimi Sever, els dos africans. La victòria d'aquest últim a Lyón va suposar la confiscació i la conversió en propietats imperials dels béns de bona part de l'aristocràcia hispana, especialment la de la Bètica.

EL SEGLE III: EL FINAL DE LA PAX

Aquest segle comença amb la concessió de la ciutadania romana als habitants de condició lliure de l'Imperi, la qual cosa suposava la culminació jurídica d'un llarg procés arrelat en els orígens mateixos de Roma. Açò implicava tancar la vella porta de les reclamacions per a accedir al rang de romà de ple dret i obrir-ne una nova que donarà lloc a un altre tipus d'organització social que es guiaria per altres paràmetres distints als de l'antiguitat.

Al segle III dC, al llarg de totes les fronteres de l'Imperi, la *Pax* romana no va ser més que un record llunyà, com també ho va ser l'anterior i estable dinastia Antonina, substituïda per una infinitat d'efimers usurpadors militars que van fer més per acabar amb la *Pax* romana que els bàrbars mateixos. Tot i que aquests fets inevitablement afectaren també la província hispana, donada la seua situació perifèrica en un dels extrems del vast Imperi, va poder quedar al marge de la major part de les guerres civils i de les invasions dels pobles limítrofs.

Les ciutats existents sembla que havien arribat al límit de les seues possibilitats i pràcticament no es coneix cap edifici construït en aquesta centúria. Ara és l'epigrafia la que ens dona mostres de l'activitat de la classe dirigent local, que no escatimà ocasions per a manifestar, per mitjà d'inscripcions, la seua lleialtat al governant de torn, la qual cosa, donada la seua ràpida remoció del càrrec, explica la relativament abundant sèrie de dedicacions a aquests breus personatges i a les seues famílies. *Valentia* i *Saguntum* són les ciutats més aduladores i, per tant, les que manifesten més indicis d'activitat de la seua cúria. *Valentia* homenatjà Heliogàbal, Alexandre Sever, sa mare i la seua esposa, els dos fills de Deci, Claudi II i Aurelià.

Saguntum Trebonià Gal, Gal-lié, Claudi II (3 vegades), Aurelià i Carí. Amb menor evidència, altres ciutats del territori valencià també manifestaren la seua adhesió epigràfica, cas d'*Edeta* amb la dona de Filip I i *Saetabis* amb Claudi II, la qual cosa ressalta la continuïtat d'aquests centres urbans i de la seua classe dirigent.

Però al llarg d'aquesta centúria es documenta l'abandonament d'alguna ciutat; el cas millor constatat n'és el de *Lucentum*, encara que també pot succeir el mateix a *Lesera*. L'arqueologia del segle III dC no registra fets positius, com la construcció de nous edificis, però en alguns llocs sí que es fa eco d'activitats de tipus negatiu, com seria el cas de nivells de destrucció, canals i desguassos obstruïts i certa proliferació d'ocultacions monetàries. Molt s'ha escrit d'unes invasions de pobles germànics que en la segona meitat del segle III dC haurien arribat en dues ocasions al litoral mediterrani hispànic amb la destrucció, fins i tot, de *Tarraco*. Tot i que sembla que el final de *Lucentum* no es deu només a aquest motiu, sinó a un procés lent de decadència econòmica, almenys a *Ilici* i a *Valentia* sí que

Pedestal dedicat a l'emperador Aurelià. 270-275. [Arxiu SIAM].

Este pedestal es va trobar en l'àrea del fòrum de *Valentia* i va ser erigit, al costat d'una estàtua, pel govern colonial a l'emperador regnant, en este cas Aurelià. És una de les últimes inscripcions que es coneixen de l'època romana, encara que el pedestal pertany a una època anterior ja que, en la cara oposada, va albergar altra dedicatòria imperial que fou esborrada.

Nivell de destrucció de la casa de Terpsícore, València. [Arxiu SIAM].

En diversos llocs del territori valencià han aparegut evidències de les destruccions ocorregudes a la fi del segle III. A *Valentia* totes les cases romanes que s'han trobat, com esta, situada en el solar que hui ocupen les Corts Valencianes, van ser arrasades per estes dates.

s'ha assenyalat amb claredat l'existència d'un episodi destructiu més o menys coetani unit a altres evidències com el rebliment definitiu de la xarxa de clavegueres. A *Valentia* s'ha constatat la destrucció de tots els habitatges que s'han excavat, amb nivells d'incendis i enderrocaments associats amb monedes de Gal·lié i Claudi II. En el món rural destacaríem l'aparició de tresors de monedes, com els del Mas d'Aragó, les Alqueries, Almenara i Crevillent, a més del localitzat a *Valentia*, tots prop de la Via Augusta. No deu ser coincidència que d'aquest període, després d'alguns segles sense presència militar, es conega l'aparició d'un destacament legionari per la zona de Dènia.

Siga com siga, bàrbars o revoltes civils, el País Valencià va ser afectat en la dècada 260-270 per diverses convulsions de les quals no escaparen algunes ciutats, encara que no se sap amb seguretat si van ser la causa de la posterior desaparició d'algunes d'elles, com *Edeta* i *Saguntum*, durant l'Antiguitat Tardana.